

Махун Людмила Петрівна,
вчителька історії
ЗОШ І-ІІІ ст. с Дубечне Волинської
обл.
mahun@i.ua

Чи може дистанційне навчання забезпечити повноцінну освіту?

Онлайн-навчання — це не наше «велике завтра», це наше «велике сьогодні».

Донна Дж. Абернати

<https://ouk.com.ua/statti/20-fraz-dlia-nathnennogo-onlain-navchannia>

Вступ

Якісна і ґрунтовна освіта в усі часи була основою прогресу. Та змінюється час і погляд на способи отримання освіти змінюється також. Я епоху інформаційного суспільства навчання більше не прив'язане лише до приміщення школи. Адже нові інтерактивні навчальні технології, можливість використання величезних ресурсів глобальної мережі Internet, дають можливість віддаленого, **дистанційного навчання**. Та чи є навчання на відстані якісним і доступним для всіх? Чи повинні школи України пропонувати можливість обирати онлайн-заняття завжди чи тільки під час надзвичайних обставин? Чи забезпечує дистанційне навчання нові можливості, які раніше не досліджувались у традиційній освіті?

В Україні дистанційна форма освіти запроваджується з 2000 року і регулюється Концепцією розвитку дистанційної освіти. Уряд вважає, що дистанційна освіта - це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та забезпечить загальнонаціональний доступ до освітніх ресурсів шляхом використання сучасних інформаційних технологій та телекомунікаційних мереж і надання умов для реалізації громадянами своїх прав на освіту.

До контингенту потенційних студентів дистанційної форми навчання можна віднести тих, хто часто перебуває у відрядженнях, військовослужбовців, територіально віддалених слухачів, жінок у декретній відпустці, людей з інвалідністю. Така форма навчання підходить дітям із великим діапазоном інтересів, що потребують багато часу для денних тренувань чи занять гуртків, тим, хто поєднує навчання й роботу, бажає удосконалити знання, готується до вступу чи підвищує свою кваліфікацію. «Дистанційка» стає одним з найбільш поширених і затребуваних способів взаємодії зі світом в усіх сферах життя, в тому числі й освіті під час надзвичайних обставин (стихійних лих, пандемій, збройних конфліктів).

Сучасні процеси **діджиталізації** (цифрової трансформації) та поширення «швидкого інтернету» дають можливість проводити дистанційне навчання асинхронно та синхронно.

Синхронний формат означає співпрацю педагогів та учнів у «прямому ефірі», в режимі реального часу за допомогою інтерактивного телебачення, обміну миттєвими текстовими чи голосовими повідомленнями, відео-конференцій. Варіантом синхронної дистанційної освіти є онлайн-навчання коли учні повинні бути присутніми одночасно із вчителем біля комп'ютерів (живі уроки в реальному режимі часу, з синхронним спілкуванням з учителем і однолітками). Перевага в тому, що можна залучати учасників у визначений час та миттєво отримувати зворотній зв'язок ставлячи питання та отримуючи відповіді.

Асинхронне навчання відбувається через онлайн-канали (e-mail, телебачення, платформи, web-технології) без взаємодії вчитель - учень в режимі реального часу і передбачає індивідуальний темп опрацювання навчального матеріалу.

Така система організації дистанційної освіти працює в багатьох країнах, зокрема у Франції, де є Національний центр дистанційної освіти (Cned), що пропонує до використання платформу «Мій клас вдома» (Ma Classe à la Maison) з двома складовими.

Перша (в асинхронному форматі) пропонує отримувати вправи у великому розділі «Термінал», де розміщено всі навчальні програми. Тут учні навчаються кожен день по кілька сеансів, а спеціальна анкета-опитувальник дає змогу адаптувати вправи на індивідуальному рівні. Друга частина платформи – це синхронний «віртуальний клас», де вчитель може навчати своїх учнів за допомогою формату відеоконференції. Щодня учням пропонується близько 3-4 годин занять із різних предметів. «Важливо, щоб жодна дитина не залишалася обабіч шляху до освіти», – заявив міністр освіти Жан-Мішель Бланкер.

Хоча синхронне і асинхронне навчання принципово відрізняються, але вони взаємозалежні і урізноманітнюють дистанційний навчальний процес **інформаційно-комунікаційними технологіями**, які дозволяють учневі та викладачу спілкуватися, виконувати і перевіряти завдання, контролювати відвідуваність, організовувати оцінювання тощо.

Історія питання

У ХХІ столітті доступність комп'ютерів та Інтернету роблять поширення дистанційного навчання ще простішим і швидшим.

Ефективна система дистанційної освіти в деяких країнах створювалась роками. Так в Естонії ще у 1997 році започаткували проєкт Tiigrihüpe (Тигровий стрибок). Він передбачав забезпечення комп'ютерами та доступом до інтернету шкіл, а також навчання цифрових навичок для вчителів. Школи, місцеві органи влади або благодійні організації, забезпечують необхідним устаткуванням тих, хто цього потребує. Тож кожна дитина в Естонії тепер має доступ до ноутбука або планшета. Коли школи змушені були йти на карантин, вони просто перейшли із навчальних класів у віртуальне середовище.

Саме карантинні обмеження найбільше вплинули на глобальне просування дистанційного навчання в системі освіти різних країн. В 2020 на позачерговому засіданні Глобальної конференції ЮНЕСКО анонсували [Білу книгу](#) та кампанію «Збережи наше майбутнє»,

спрямовану на те, щоб усі діти та молодь продовжували вчитися під час блокування (lockdowns) через інклюзивне дистанційне навчання.

Так Міністерство освіти Китаю запустило “національний інтернет-клас”, який може обслуговувати 50 мільйонів школярів водночас. Це уроки з 12 предметів, які включають також “моральне виховання” та “епідемічну освіту”. Китай спрямовує всю свою технологічну потужність на те, щоб діти могли дистанційно навчатися під час надзвичайних ситуацій, коли відвідування школи є неможливим.

Прихильники дистанційного навчання стверджують, що це - інструмент інформатизації й інтелектуалізації суспільства, формування різнобічно розвинутої особистості, забезпечення інноваційного розвитку освіти.

Уряди багатьох країн заохочують впровадження дистанційного навчання. В США за останні роки стрімко зросло використання віртуальних курсів серед студентів K-12. Наприклад, Флорида вимагає від усіх старшокласників проходження принаймні одного онлайн-курсу. Навчання в Інтернеті може мати різні форми. Часто обирають масові відкриті онлайн-курси (МООС), де тисячі студентів дивляться відео в Інтернеті та заповнюють анкети або складають іспити на основі цих лекцій.

За даними дослідження PISA (2020) у всіх районах Грузії створили віртуальні консультаційні простори, де експерти на волонтерських засадах допомагають учителям впроваджувати дистанційне навчання. А в Нідерландах для учнів, які не мають необхідного обладнання для дистанційного навчання, та для тих, кому їх не надали школи або муніципалітети, виділено 2,5 мільйони євро.

З іншого боку, є багато опонентів, які вважають, що дистанційне навчання не повинно застосовуватися, окрім надзвичайних ситуацій.

Багато країн під час запровадження «дистанційки», б'ють на сполох, зазначаючи, що онлайн-навчання не може замінити навчання у класах. Наприклад, профспілка освітян Франції виступає проти дистанційної освіти, адже 15% учнів не підтримують жодного зв'язку із вчителем, в Італії членські організації організували понад 200 онлайн-акцій "проти", щодо зайнятості в онлайн-режимі освітян та умов праці під час пандемії. Профспілка освіти Бельгії зазначає, що криза вказала на те, наскільки важливою є школа як місце, де учні можуть вчитись та спілкуватись.

Яке ставлення в Україні до впровадження дистанційного навчання? За даними онлайн-опитування (квітень 2020р.) Служби освітнього омбудсмена, половина батьків вважають, що дистанційна освіта не замінить очної форми навчання. Про часткову заміну вказують 38,4%. А 8,2% батьків вважають дистанційну освіту повноцінною заміною. 1% батьків пропонують змінити формат дистанційного навчання, оскільки вважають його не якісним, і лише тоді, на їхню думку, воно зможе замінити звичайне. Це думки та побажання громадськості.

Водночас, офіційна статистика, за даними опитування, яке проводила в Україні ДСЯО(Державна служба якості освіти) (квітень 2020 року), свідчить, що у 55,53% шкіл дистанційне навчання було проблемою, оскільки вони раніше не мали досвіду такої форми

навчання, тому не були готові до навчання під час карантину. 47,5% викладач_ок (20 590 осіб) зазначили, що раніше не використовували технології дистанційного навчання у своїй педагогічній діяльності.

Очевидно, що для освітньої системи України під час надзвичайних обставин виклики впровадження дистанційного навчання, ще більше загострюються і стають можливістю переосмислити та перезавантажити освіту, використовуючи нові технології та форми.

Тож, чи може дистанційне навчання забезпечити повноцінну освіту?

Аргументи

Так, дистанційне навчання забезпечує повноцінну освіту

«Багато всього переводиться "в цифру" (у світі ІТ це називають цифровою трансформацією, або діджиталізацією), стає дистанційним. І у світі інформаційних технологій кажуть, що якщо ви не "діджитал", то вас немає. В сучасному світі класична освіта без дистанційної складової в житті молодого покоління може навіть видаватися стороннім тілом.»

Євген Сакало, керівник університетської програми GlobalLogic Ukraine

<https://zn.ua/ukr/EDUCATION/viklik-yakogo-ne-mozhna-ne-priynyati-347904.html>

«Немає чогось такого в нашому житті, тим паче в освіті, до чого не можна звикнути. А ще — на краплинку більше творчого підходу, адже сучасні учні неймовірно чутливі — відчувають наше ставлення, старання. Треба бути щирими зі своїми дітьми, зі своїми учнями. Ну а учням теж варто не боятися нового — крокувати до своєї мети можна в будь-який спосіб, у тому числі навчаючись дистанційно.»

Ольга Халепа, вчителька біології в селі Яковлівка Харківської області, що викладає дистанційні реп-уроки. <https://osvitoria.media/experience/fotozoom-rep-uchytelka-olga-halepa-uroky-doshka-klas-moya-najkrashha-stsena/>

1. Індивідуальний підхід. Персональний навчальний маршрут

Дистанційна освіта передбачає навчання за можливостями кожного з учасників навчального процесу, з застосуванням технологій різнорівневого навчання. Учні дистанційно навчаються у відповідності до свого індивідуального темпу. Це дає можливість скласти гнучкий індивідуальний графік для кожного: вивчення всіх предметів у своєму темпі сприйняття, залежно від особистісних особливостей, стану здоров'я та освітніх потреб, самостійно планувати час та розклад занять, а також перелік предметів, що вивчаються.

2. Технологічність. Інтерактивність. Гейміфікація

Дистанційний навчальний процес в основному базується на нових досягненнях інформаційних технологій, які сприяють входженню людини у світовий інформаційний простір. А оскільки під час навчання використовуються сучасні технології, то, паралельно засвоюються інформаційні навички, які згодом знадобляться під час роботи.

В Україні всі навчальні матеріали дистанційні курси розробляються відповідно до програм, затверджених МОН, але не обмежуються лише одним підручником й включають інформацію з кількох джерел, медіа-файли, коментарі вчителя, матеріали, аудіо, фото й відео. Методика підвищення інтересу до знань: освітні кейси, навчальні мультфільми й комп'ютерні ігри.

3. Доступність. Навчання без бар'єрів

Дистанційна освіта сприяє стиранню географічних кордонів для здобуття освіти. Дозволяє не обмежувати себе у виборі навчального закладу та освітніх можливостей, попри своє місцеперебування. Навчатись можна й в маленькому селищі, й в мегаполісі, при цьому обираючи до вподоби різні курси в різних навчальних закладах світу. Дистанційність навчання забезпечує рівні можливості одержання освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я і соціального статусу.

Показовими є школи “другого шансу” в Чилі. Це система шкіл для дітей та підлітків із проблемних сімей, що змушені були покинути навчання і через неоднозначне ставлення до них не можуть відновитися в попередніх школах. Навчання «другого шансу» відбувається дистанційно за допомогою безоплатних соціальних мереж – WhatsApp, Instagram та Facebook. Основне завдання не стільки надати академічні знання, скільки емоційну та соціальну підтримку. Навчання стає персоналізованим, адже учням дозволяють виконувати завдання в зручний для себе спосіб – письмово, на комп'ютері, за допомогою додаткових програм у формі групових та індивідуальних проєктів, віртуальних змагань, дотримання нових правил спілкування в соцмережах тощо.

4. Зручність. Пластичність.

Можливість навчання у зручний час, у певному місці, здобуття освіти без відриву від основної роботи, відсутність обмежень у часі для засвоєння матеріалу. Навчатися дистанційно можливо у найбільш приємній та сприяючій продуктивності обстановці, створюючи для себе сприятливу атмосферу. Це відсутність стресів, ранніх підйомів, важких портфелів.

5. Інклюзія

Дистанційне навчання відновлює рівні можливості одержання освіти для дітей з особливими освітніми потребами незалежно від місця проживання, стану здоров'я і соціального статусу. Часто саме онлайн-уроки забезпечують дітям з ООП контакти і спілкування з іншими дітьми і стають тою соціалізацією, яка була закладена в інклюзивному навчанні.

Європейське Агентство з Особливих Потреб і Інклюзивної Освіти на своєму порталі виклало найкращі онлайн-програми спеціальної освіти, де вже є корекційні завдання, різні заняття, відеоуроки. Загальне бачення країн-членів Агентства щодо дистанційної системи інклюзивної освіти полягає в тому, що всім учням будь-якого віку надаються значущі та якісні освітні можливості в їх місцевій громаді, поряд із їхніми друзями та однолітками.

6. Безпека.

Деякі учні, над якими часто знущаються в школі та піддають булінгу, почуваються безпечнішими та більш зацікавленими в навчанні через Інтернет.

Дистанційна освіта, що надається у режимі віддаленого доступу, гарантує більшу безпеку для учнів та вчителів. Це особливо актуально під час загрози терористичних актів, локальних конфліктів, стихійних лих та інших надзвичайних ситуацій, коли неможливо відвідувати школу і необхідно залишатись вдома задля безпеки.

За даними ЮНЕСКО, на квітень 2020 року в умовах пандемії всі школи було закрито у 191 країні світу, де мешкають понад 90% усіх уч_ениць планети. Навчальні заклади у всьому світі вимушено перейшли на новий дистанційний режим роботи для безпечного навчання, оскільки онлайн заняття є безконтактними та виключають можливість інфікування.

Аргументи

Ні, дистанційне навчання не може забезпечити повноцінну освіту

Діти повинні ходити до школи, навчатися, спілкуватися зі своїми однолітками. Батькам, дітям та вчителям дуже важко перебувати на дистанційній освіті. Діти не зможуть здобути повноцінні знання, знаходячись вдома.

З електронної петиції «Заборонити дистанційну освіту у всіх навчальних закладах» <https://petition.president.gov.ua/petition/97016>

1. Технічне забезпечення та нерівність доступу.

Якість навчання за допомогою дистанційних технологій напряду залежить від гарної технічної оснащеності. Для повноцінної комунікації між учнями і вчителями необхідні сучасні гаджети з виходом в Internet. Часто у родинях з кількома дітьми є один лише гаджет і троє дітей не можуть одночасно повноцінно навчатися. Іноді вдома немає якісного Internet покриття, тому сайти і відео-уроки не завантажуються.

За даними опитування 2020 р., проведеного в Україні освітнім обмудсменом, більшість дітей (81,6%) використовували мобільні телефони, імовірно смартфони, для дистанційного навчання. Натомість менше користуються ноутбуком (45,6%) та стаціонарним комп'ютером (34,3%). Водночас не всі завдання можливо виконувати на телефоні, тому діти могли потребувати ноутбуків чи комп'ютерів, які належали батькам. Якщо ж батьки також працювали дистанційно, це могло ускладнювати як навчання, так і роботу.

Щонайменше 55 мільйонів американських учнів відтепер навчаються дистанційно. Такі дані зі щоденним оновленням подає сайт Education Week. Американські експерти з дистанційного навчання дуже стурбовані, адже закриття шкіл матиме непропорційно більший негативний вплив на сім'ї з низькими доходами: учні можуть не мати власних гаджетів чи комп'ютерів або навіть якісного інтернет-зв'язку вдома. За даними опитування PISA 2018 у Данії, Словенії, Норвегії, Польщі, Литві, Ісландії, Австрії, Швейцарії та Нідерландах понад 95% учнів зазначили, що у них є комп'ютер, який можна використовувати для роботи вдома, однак в Індонезії це лише 34%. Практично у кожного 15-річного учня соціально-економічно розвинених шкіл США є комп'ютер, з яким можна працювати вдома, але він є лише в трьох з чотирьох учнів неблагополучних шкіл. Навіть у такій прогресивно розвиненій країні, як

Японія, лише 40% 15-річних учнів навчаються у школах, керівник яких повідомляє про наявність достатнього програмного забезпечення.

Врешті нерівність у доступі до цифрових ресурсів може призводити до розриву в освітніх результатах серед різних категорій населення.

2. Відсутність соціалізації й приналежності до ком'юніті

Дорослішання й відчуття приналежності до певної соціальної групи — надважлива складова становлення особистості. Відвідуючи школу діти вчать командної роботи, вирішення конфліктних ситуації та ефективної взаємодії одне з одним. В умовах дистанційного навчання в них не так багато можливостей здобути **soft skills**, які на першому місці серед навичок XXI століття.

3. Гаджетизація життя

Карантин змусив школярів багато часу просиджувати перед моніторами, а це негативно впливає на зір та поставу. Навіть враховуючи перерви на руханки й відпочинок. До того ж після навчання діти одразу перемикаються на розважальний контент у гаджетах — це вже стало для багатьох вкоріненою звичкою. Тому час життя в гаджетах збільшується чи не вдвічі.

4. Замало практики та супроводу

В онлайні здебільшого не існує практики — самі лише дані, які потрібно якось переробити та засвоїти. Крім того усі ми по-різному сприймаємо та засвоюємо інформацію. Є аудіали, візуали, дискрети, кінестетики. Дослідження доводять, що більшість дітей — кінестетики, які пізнають світ через практичний досвід. Коли щось не зрозуміло і перепитати у викладача немає можливості (під час асинхронного навчання), не кожен школяр піде сам досліджувати тему. Звідси прогалини в освіті.

Дослідження PISA 2018 продемонструвало, що серед 15-річних учнів в усіх країнах ОЕСР лише 1 з 9 учнів зміг розрізнити факти та думки на основі неявних (прихованих) підказок, що стосуються змісту чи джерела інформації. Таким чином, без ґрунтового супроводу та підтримки вчителів учням буде складно самостійно орієнтуватися у світі онлайн навчання. Взаємозв'язок з викладачами та іншими учнями на очних заняттях створює переваги, які можуть допомогти мотивувати учнів до участі. Деякі учні працюють на онлайн-курсах так само добре, як і на особистих, деякі можуть насправді робити краще, але, в середньому, учні мають гірші результати в Інтернеті, і це особливо актуально для учнів зі слабшим академічним досвідом.

5. Мотивація учнів

Наявність в учня сильної особистісної мотивації, вміння навчатися самостійно, без постійної підтримки та підштовхування з боку вчителя грає вирішальну роль в дистанційній освіті. Внутрішня мотивація зростає разом з віком дитини, тому чим молодший школяр, тим менш цікаве та менш ефективне для нього онлайн-навчання.

Дослідження стану реалізації дистанційного навчання в Україні (2020 р.) командою Центру інноваційної освіти «Про.Світ» виявило, що найбільш частою проблемою є те, що не всі учні виходять на зв'язок (роблять домашні завдання, беруть участь в онлайн-уроках тощо). Таку відповідь надали близько 73% опитаних.

Значна дослідницька база, зібрана Карлом Олександром з Університету Джона Хопкінса та багатьох інших, показує, що студенти, особливо студенти з меншою кількістю ресурсів вдома, менше вчаться, коли вони не навчаються в школі. Студенти можуть більше відволікати увагу відчуваючи менше контролю, що може зменшити їх мотивацію. Вчитель повинен буде встановити норми для залучення - наприклад, вимагати від учнів регулярно задавати завдання.

6. Академічна доброчесність

Проблема забезпечення самостійності та автентичності роботи учня. Іноді під час контрольних чи тестових робіт виникають питання щодо самостійності виконаної учнем роботи і підозри втручання дорослих чи допомоги однокласників. Крім того, необхідна перевірка творчих учнівських робіт (творів, рефератів та ін.) на можливий плагіат.

7. Брак досвіду

Перехід до дистанційних навчальних платформ, як правило, буває безладним і неприємним, навіть за найкращих обставин. Щоб добре навчатись в Інтернеті, багатьом учням і викладачам доведеться повторно навчитися навчати, оскільки навчання в Інтернеті відрізняється. Серед головних освітянських потреб - опанування новітніми платформами, онлайн методами взаємодії з аудиторією, необхідність методичного супроводу та корекції цифрової та педагогічної компетентності вчителів для повноцінного використання дистанційного навчання.

За даними опитування 2020 р, яке проводила ДСЯО, у 55,53% шкіл України дистанційне навчання було проблемою, оскільки вони раніше не мали досвіду такої форми навчання, тому не були готові до навчання під час карантину. 47,5% викладач_ок (20 590 осіб) зазначили, що раніше не використовували технології дистанційного навчання у своїй педагогічній діяльності. Тому всі очікували розроблені методичні поради щодо того, як пояснювати новий матеріал, давати зворотній зв'язок, тренувати навички, оцінювати прогрес та визначати тривалість уроків в умовах дистанційного навчання.

Висновок

Світова спільнота у сфері освіти нині орієнтується на четверту ціль сталого розвитку ООН до 2030 року: «забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх». Тож Україна як держава, що зацікавлена в ефективній освітній системі, прагне створити умови для розвитку безперервної освіти на основі як традиційних так і дистанційних форм навчання. Поєднання різних освітніх систем дає можливість зберегти живе спілкування і можливості практичного застосування знань традиційної освіти та інклюзивність і технологічність дистанційного навчання.

Сучасний ринок освіти пропонує масу нових можливостей для отримання повноцінних ґрунтовних знань. Нагальною вимогою часу стає доступ до сучасної техніки та володіння актуальними навичками роботи в режимі онлайн. Незважаючи на те, що стан розвитку дистанційної освіти в Україні на сьогоднішній день в повній мірі не відповідає стандартам інформаційного суспільства, кількість студентів та слухачів, що здатні і бажають навчатись за дистанційними технологіями, вже зараз досить велика і зростає дуже швидко. Учні та вчителі самі мають обрати ті навчальні технології, що роблять навчання захоплюючим пізнавальним

процесом, розставляючи пріоритети між безпекою навчання та налагодженою системою, інноваціями в освіті та традиціями.

Тож, чи стане дистанційна форма навчання загальним трендом якісної освіти для України?

Гейміфікація – це використання ігрових підходів для неігрових процесів.

Діджиталізація - цифрова трансформація, зміни в усіх сферах суспільного життя, пов'язанні з використанням цифрових технологій.

Дистанційне навчання - організація освітнього процесу (за дистанційною формою здобуття освіти або шляхом використання технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти) в умовах віддаленості один від одного його учасників та їх опосередкованої взаємодії в освітньому середовищі, яке функціонує на базі сучасних освітніх, інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій.

Інклюзія (від англ. inclusion — включення) — процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі, насамперед тих, що мають фізичні чи ментальні порушення.

Інтерактивність (Interaction) - взаємодія, обмін інформацією, ідеями, думками між учнями та викладачами

Інформаційно-комунікаційні (цифрові) технології дистанційного навчання – технології створення, накопичення, зберігання та доступу до електронних освітніх ресурсів з навчальних предметів (інтегрованих курсів), а також забезпечення організації та супроводу освітнього процесу за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення та засобів інформаційно-комунікаційного зв'язку, у тому числі мережі Інтернет.

Онлайн-навчання - навчання, що здійснюється з використанням ресурсів та технологій глобальної мережі Інтернет.

Soft skills - (м'які/гнучкі навички) – комплекс неспеціалізованих особистих навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі (такі як комунікабельність, вміння працювати в команді, контроль використання часу, креативність і так далі).

Джерела

1. Виклик, якого не можна не прийняти.
https://zn.ua/ukr/EDUCATION/viklik-yakogo-ne-mozhna-ne-priynyati-347904_.html
2. Дистанційна освіта. Правова документація
<http://www.osvita.org.ua/distance/>
3. Дистанційне навчання: за і проти
<https://learning.ua/blog/201810/dystantsiine-navchannia-za-i-proty/>
4. Жорсткий карантин в країнах ЄС: як організували дистанційне навчання країни – сусіди
<https://cuesc.org.ua/novini/zhorstkij-karantin-v-krayinah-yes-yak-organizuvali-distantsijne-navchannya-krayini-susidi/>

5. За чи проти? 6 плюсів і мінусів дистанційного навчання, які нам треба обговорити
<https://osvitoria.media/experience/za-chy-proty-6-plyusiv-i-minusiv-dystantsijnogo-navchannya-yaki-nam-treba-obgovoryty/>
6. ПОЗАЧЕРГОВА СЕСІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ЮНЕСКО З ПИТАНЬ ОСВІТИ У ЧАСИ ПОСТ-COVID-19: УХВАЛЕНО ДЕКЛАРАЦІЮ ЩОДО ЗМІЦНЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ
<https://mon.gov.ua/ua/news/pozachergova-sesiya-globalnoyi-konferenciyi-yunesko-z-pitan-osviti-u-chasi-post-covid-19-uhvaleno-deklaraciyu-shodo-zmicnennya-sistemi-osvitnogo-prostoru>
7. Положення про дистанційну форму здобуття повної середньої освіти
<https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-distancijnogo-navchannya-zareyestrovano-v-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-94735224-vid-28-veresnya-2020-roku>
8. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВНЗ
https://zagpedagogika.at.ua/load/problemi_i_perspektivi_distancijnogo_navchannja_u_vnz/1-1-0-2988
9. Перший раз у дистанційний клас: Чи є майбутнє у дистанційної форми навчання в Україні?
<https://ua.112.ua/statji/pershyy-raz-u-dystantsiinyi-klas-chy-ie-maibutnie-u-dystantsiinoi-formy-navchannia-v-ukraini-543851.html>
10. Результати опитування батьків “Навчання дітей під час карантину”
<https://eo.gov.ua/2020/04/17/rezul-taty-opytuvannia-bat-kiv-navchannia-ditey-pid-chas-karantynu/>
11. Чи є там змішане навчання? Як зараз навчаються в різних країнах
<https://nus.org.ua/articles/chy-ye-tam-zmishane-navchannya-yak-zaraz-navchayutsya-v-riznyh-krayinah/>
12. In China, 200 million kids have gone back to school. Online.
https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/in-china-200-million-kids-have-gone-back-to-school-online/2020/02/17/e5cc6f10-5131-11ea-80ce-37a8d4266c09_story.html
13. PRESS RELEASE. GLOBAL MOVEMENT CALLS FOR INCREASED INVESTMENT IN EDUCATION TO AVERT CATASTROPHE
<https://saveourfuture.world/wp-content/uploads/2020/10/PRESS-RELEASE-White-Paper-Launch.pdf>
14. Changing Course: Ten Years of Tracking Online Education in the United States [Electronic resource] / Babson Survey Research Group. – Mode of access: <http://www.onlinelearningsurvey.com/reports/changingcourse.pdf>
15. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії
<https://cedos.org.ua/uk/articles/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii>
16. Рамкові настанови щодо відповіді освіти на пандемію С O V I D -19 2 0 2 0 року
[http://naps.gov.ua/uploads/files/press/2020/Framework-guide_V1\(COVID-19_ua\).pdf?fbclid=IwAR1nJAKEUbWetZSep07hAzHRpPwHqT4DrkC7ooYuwfrFwVvy8NNM9iLmCMQ](http://naps.gov.ua/uploads/files/press/2020/Framework-guide_V1(COVID-19_ua).pdf?fbclid=IwAR1nJAKEUbWetZSep07hAzHRpPwHqT4DrkC7ooYuwfrFwVvy8NNM9iLmCMQ)

17. Світовий досвід розвитку дистанційних форм освіти у вітчизняному контексті <http://old2.niss.gov.ua/articles/1693/>
18. Дистанційна освіта Латинської Америки: цікаві рішення для організації навчання без інтернету <https://nus.org.ua/articles/dystantsijna-osvita-latynskoyi-ameryky-tsikavirishennya-dlya-organizatsiyi-navchannya-bez-internetu/>
19. How Effective Is Online Learning? What the Research Does and Doesn't Tell Us <https://www.edweek.org/technology/opinion-how-effective-is-online-learning-what-the-research-does-and-doesnt-tell-us/2020/03>
20. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії <https://cedos.org.ua/uk/articles/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii>